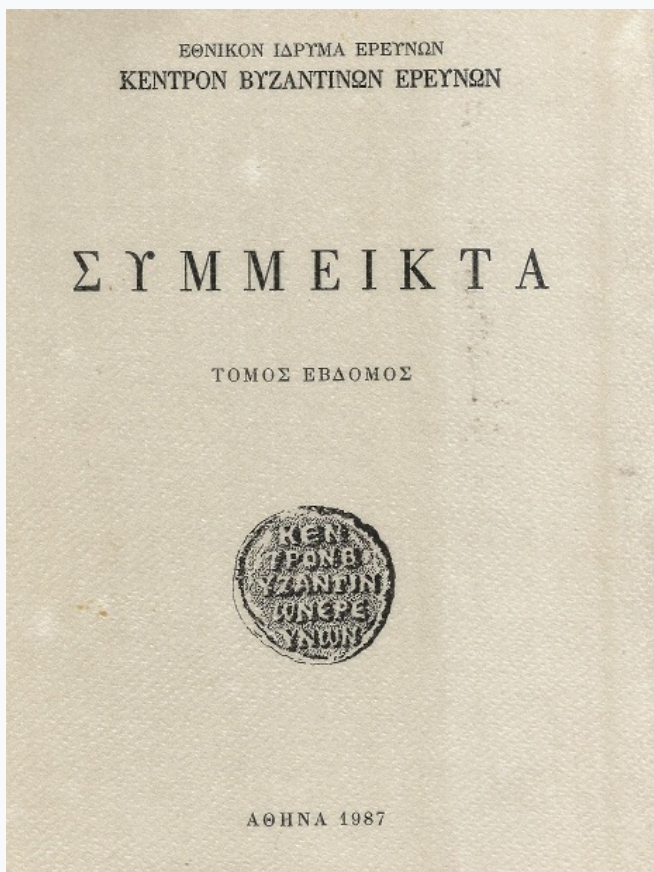

Byzantina Symmeikta

Vol 7 (1987)

SYMMEIKTA 7

Ἡ Ἁγία Εὐφημία στὶς σχέσεις παπῶν καὶ αὐτοκρατόρων

Ελεωνόρα Σ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ

doi: [10.12681/byzsym.710](https://doi.org/10.12681/byzsym.710)

Copyright © 2014, Ελεωνόρα Σ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ Ε. Σ. (1987). Ἡ Ἁγία Εὐφημία στὶς σχέσεις παπῶν καὶ αὐτοκρατόρων. *Byzantina Symmeikta*, 7, 59–75. <https://doi.org/10.12681/byzsym.710>

Η ΑΓΙΑ ΕΥΦΗΜΙΑ ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΑΙΩΝ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΩΝ

Ἡ ἔξαρση τοῦ εἰκονομαχικοῦ διωγμοῦ στή διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε' (741-775) ἀφοροῦσε ὄχι μόνο τή διώξη τῶν μοναχῶν καί τὸν ἀφανισμό τῶν εἰκόνων, ἀλλά καί τήν κατάργηση τῆς λατρείας τῶν λειψάνων. Σύγχρονες καί μεταγενέστερες πηγές ἀναφέρονται πολλές φορές, ὄχι χωρὶς ὑπερβολή, στίς διώξεις, καί μιλοῦν ἀόριστα γιά τή μανία τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ε' νά ἐξαφανίσει τὰ λείψανα τῶν ἁγίων¹. Ἡ μοναδική, ὅμως, περίπτωση πού γίνεται λόγος γιά τήν κατάργηση συγκεκριμένης λατρείας λειψάνων εἶναι αὐτή τῆς ἁγίας Εὐφημίας: *τοιούτον γοῶν τι καί εἰς τὸ τιμαλφέστατον λείψανον τῆς πανευφήμιον μάρτυρος Εὐφημίας ὁ ἀνόσιος βασιλεὺς διεπράξατο βυθίσας αὐτὸ σὺν τῇ λάρακι*². ἀναφέρει ἡ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη.

1. Ὁ συμβολισμὸς τῆς ἁγίας Εὐφημίας. Οἱ πηγές.

Ἡ ἁγία Εὐφημία μαρτύρησε στή Χαλκηδόνα στίς 13 Σεπτεμβρίου τοῦ 303 ἢ 307 καί στὸν τόπο τοῦ μαρτυρίου της ἀναγέρθηκε ἡ μεγαλόπρεπη βασιλική στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰώνα, πού στέγασε τὰ λείψανα τῆς ἁγίας καί περιγράφεται μὲ ξεχωριστὴ λεπτομέρεια ἀπὸ τὸν Εὐάγριο³. Ἡ μεταφορὰ τῶν λειψάνων τῆς ἁγίας ἀπὸ τὸν κατεξοχὴν τόπο τῆς λατρείας της, τὴ Χαλκηδόνα, στήν Κωνσταντινούπολη καί συγκεκριμένα στήν ἐκκλησία τῆς ἁγίας Εὐφημίας στὸν Ἰππόδρομο, ἔγινε κάτω ἀπὸ ἄγνωστες συνθῆκες, ἀλλὰ ὄχι μετὰ τίς ἀρχές τοῦ ἔβδομου αἰώνα⁴. Τὰ ὅστ' ἀπαρέμειναν στή Βασιλεύουσα, ὥσπου ὁ Κων-

1. *Πανταχοῦ μὲν τὰς πρεσβείας τῆς ἁγίας παρθένον καί θεοτόκον καί πάντων τῶν ἁγίων ἐγγράφως ὡς ἀνωφελεῖς καί ἀγράφως ἀποκηρύττων, δι' ὧν ἡμῖν πηγάζει πᾶσα βοήθεια, καί τὰ ἅγια λείψανα αὐτῶν κατορύττων καί ἀφανῆ ποιῶν*: Θεοφάνης, 439 (De Boor). *Καί ἅγια λείψανα καί βίβλους ἱερὰς πλείστας κατέκευσε*: Νικηφόρου, Ἀπολογητικὸς μικρὸς, PG 100, στ. 837A. *Οὗτος ὁ θεομισῆς πολλῶν ἁγίων λείψανα κατέκαισεν, ἀλλὰ καί τῇ θαλάσῃ παρέδωκε*: Λέων Γραμματικὸς, 188 (Bonn), Θεοδόσιος Μελιτηνός, 129 (Tafel). *Καί τὰ τούτων ἅγια λείψανα τὰ μὲν ἀτίμως καταχωννύς, τὰ δὲ ποιῶν ὑποβρύχια, ἕνα δὲ καί ἀποτεφρῶν*: Ζωναρᾶς, Γ' 281 (Bonn).

2. Θεοφάνης, 439 (De Boor).

3. Εὐάγριος, II, 3, 39-40 (Bidez-Parmentier).

4. Γιά τὴ μεταφορὰ τῶν λειψάνων στήν Κωνσταντινούπολη βλ. R. J a n i n, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin. Le siège de Constantinople et le Patriarcat*

σταντίνος Ε' τὰ ἔριξε στή θάλασσα. ἐνῶ ταυτόχρονα μετέτρεψε τὸ τέμενός της σὲ ἀομαμέντον καὶ κοπροθέσιον¹. Ἡ λάρνακα, ὅμως, μὲ τὰ λείψανα τῆς ἁγίας δὲν ἐξαφανίστηκε, ὅπως περίμενε ὁ εἰκονομάχος αὐτοκράτορας, ἀλλὰ ὁ θεὸς ὁ γυλάσσειν τὰ ὄστα τῶν εὐαρεστούντων αὐτῷ τὴν διέσωσε ἀκέραιη, μεταφέροντάς την σὲ μιὰ παραλία τῆς Ἀθήμων. Τὰ λείψανα παρέμειναν στὸ νησί τοῦ Βόρειου Αἰγαίου, μέχρις ὅτου οἱ αὐτοκράτορες Κωνσταντίνος ΣΤ' καὶ Εἰρήνη (780-797) ἐπανάφεραν τὰ λείψανα στὸ τέμενος τῆς ἁγίας στὴν Κωνσταντινούπολη².

Ἡ διήγηση μὲ τὰ ἔντονα μυθικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν τύχη τῶν λειψάνων τῆς ἁγίας Εὐφημίας παραδίδεται ἀπὸ τὸν Θεοφάνη καὶ ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὴ χρονογραφία τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ, τὸ χρονικὸ τοῦ Λέοντος Γραμματικοῦ καὶ τοῦ Θεοδοσίου Μελιτηνοῦ, τῆ Σύνοψη ἱστοριῶν τοῦ Κεδρηνοῦ καὶ τοῦ Ζωναρᾶ³. Ἡ ἴδια διήγηση παραδίδεται καὶ ἀπὸ ἀγιολογικὰ κείμενα, σὲ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα παρατηρεῖται ἀπόκλιση ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ θρύλο. Ὅπως συμβαίνει στὴ μαρτυρία τοῦ Κωνσταντίνου Τίου (τέλη ὕγδου αἰῶνα ἢ ἀρκετὰ μετὰ τὸ 815)⁴ καὶ στὸ ὑπόμνημα τοῦ Μακαρίου Μακρῆ (15ος αἰῶνας), ποὺ ἀποδίδουν τὶς ἐνέργειες τοῦ Κωνσταντίνου Ε' στὸν πατέρα του, Λέοντα Γ' Ἰσαυροῦ (717-741)⁵. Μολονότι ἡ διήγηση τοῦ Κωνσταντίνου Τίου προσεγγίζει

Occuménique, τόμ. Γ', Παρίσι 1969², σελ. 120-121. Μόνον ὁ Θεοφάνης (σελ. 95) ἀναφέρει ὅτι τὰ λείψανα μεταφέρθηκαν στὴν Ἀλεξάνδρεια, μνεῖα τοῦ πιθανότατα ἀφορᾷ κάποια ἄλλη ἁγία μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα.

1. Θεοφάνης, 439 (De Boor).

2. Ὁ.π., 439-440.

3. Γεώργιος Μοναχός, Β' 766-767 (De Boor), Λέων Γραμματικός, 188 (Bonn), Θεοδοσίος Μελιτηνός, 129 (Tafel), Κεδρηνός, Β' 15 (Bonn), Ζωναρᾶς, Γ' 281-282 (Bonn). Γιὰ τὰ κείμενα ποὺ μνημονεύουν τὸ μαρτύριο τῆς ἁγίας Εὐφημίας βλ. F. Halikín, *Euphémie de Chalcédoine: Légendes byzantines*, Subsidia Hagiographica 41, Βρυξέλλες 1965, σελ. XIII-XV.

4. Ἡ δεύτερη χρονολόγηση προτείνεται ἀπὸ τὸν Š e n k o (*Hagiography of the Iconoclast Period*, στὸν τόμο *Iconoclasm*, Birmingham 1977, σελ. 124, σημ. 87), ὅπου ἐπισημαίνεται ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῶν λειψάνων τῆς ἁγίας Εὐφημίας στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα ἀπὸ τοὺς αὐτοκράτορες Κωνσταντίνου ΣΤ' καὶ Εἰρήνης δὲν παρευρισκόταν ὁ χρονογράφος Θεοφάνης, ἀλλὰ ὁ σύγκελλος τοῦ Ταρσίου, Γεώργιος, ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ ὁποῖου ἀντέγραψε τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα: τοῦτο δὲ τὸ θαυμαστὸν καὶ ἀξιογράφων θαῦμα μετὰ χρόνους κβ' τῆς τοῦ παρανόμου τελετῆς σὲν τοῖς εὐσεβεστάτοις βασιλεῦσι καὶ Ταρσίῳ τῷ ἀγιοτάτῳ πατριάρχει ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ σὲν αὐτοῖς κατησπασάμεθα ὡς ἀναξιοὶ μεγάλης ἀξιοθέντες χάριτος: Θεοφάνης, 439 (De Boor).

5. Τότε δὴ ὁ πανώλης ἐκεῖνος καὶ ἐναγῆς βασιλεὺς, τόλμη θρασεῖα χρησάμενος, νυκτὸς βαθείας μετὰ τιῶν τῆς ἀσεβοῦς αὐτοῦ θρησκείας ὤρμησε κατὰ τῶν λειψάνων τῆς πανευφήμου μάρτυρος Εὐφημίας, βλ. Halikín, Ὁ.π., σελ. 88.— Καὶ ὁ Μακάριος Μακρῆς ἀντιγράφοντας περιληπτικὰ, ἀλλὰ μὲ ἔντονο ρητορικὸ ὕφος τὴ διήγηση τοῦ Κωνσταντίνου Τίου: (Λέων ὁ Ἰσαυρὸς) κατὰ τοῦ πανιέρου καὶ παναγοῦς τῆς πανευφήμου σώματος ἐκμανεῖς καὶ οὐκ ἔχον ὅπως ἀφανισμῷ καὶ φθορᾷ προφανῶς αὐτὸ ποιήσεται ἐκδοτὸν, βλ. Halikín, Ὁ.π.,

χρονικά περισσότερο το γεγονός, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι κύριος ὑπεύθυνος γιὰ τὴ ρίψη στὴ θάλασσα τῆς λάρνακας μὲ τὰ ὅσα τῆς ἁγίας Εὐφημίας ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Ε' καὶ ὄχι ὁ πατέρας του. Σύμφωνα μὲ τὴ σύγχρονη ἔρευνα, τὸ ἀρχικὸ κείμενο τοῦ Κωνσταντίνου Γ' εἶχε ὑποστῆ ἀλλοιώσεις καὶ ἔχει γραφτεῖ ξανά ἀπὸ κάποιον μεταγενέστερο ποὺ δὲν τοῦ ἦταν ἐπαρκῶς γνωστὴ ἡ ἐποχὴ τῶν δύο πρώτων Ἰσαύρων αὐτοκρατόρων¹. Ἔτσι, ἀποδίδονται στὸν Λέοντα Γ' δραστηριότητες τοῦ διαδόχου του, ἀφοῦ ἡ βασιλεία τοῦ πρώτου εἰκονομάχου αὐτοκράτορα θεωρεῖται ὅτι εἶχε προπαρασκευαστικὸ χαρακτήρα γιὰ τὴν ὅλη μεταρρυθμιστικὴ κίνηση τῶν Ἰσαύρων². Ἡ διεξαγωγὴ τῶν εἰκονομαχικῶν διώξεων, στὰ πλαίσια τῶν ὁποίων συγκαταλέγεται καὶ ἡ κατάργηση τῆς λατρείας τῶν λειψάνων, βαρύνει περισσότερο τὸν Κωνσταντῖνο Ε' ἀπ' ὅ,τι τὸν Λέοντα Γ', δεδομένου ὅτι ἡ διαπόμπευση μοναχῶν, ἡ μετατροπὴ μονῶν καὶ ἐκκλησιῶν σὲ στρατῶνες, οἱ γνωστὲς «κοινώσεις», εἶναι ἐνέργειες ποὺ ἐγίναν μὲ τὴ σύμπραξη τοῦ στρατοῦ στὴ διάρκειά τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. Ὁ στρατὸς, πρωτεργάτης στὶς εἰκονομαχικὲς διώξεις, μέσα ἀπὸ μιὰ διαδικασίαν ποὺ εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὸν Λέοντα Γ' καὶ ὀλοκληρώθηκε ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Ε', ἐπιβλήθηκε στὴ βυζαντινὴ κοινωνία τοῦ ὄγδοου αἰῶνα³, ὑποσκελίζοντας τὴν παραδοσιακὴ ἀρχουσα τάξη. Πραγματικὰ, ἡ τελικὴ ἐπικράτηση τοῦ στρατοῦ ἐπέφερε τὴν ἀναπόφευκτη ἀνάμεσα στὸ στρατὸ καὶ τὸν κλῆρο σύγκρουση, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τοὺς εἰκονομαχικοὺς διωγμοὺς⁴.

Ἡ λατρεία τῆς ἁγίας Εὐφημίας, γιὰ τὴν κατάργηση τῆς ὁποίας κατηγορήθηκαν ἐμπαθῶς, σύμφωνα μὲ τίς πηγές ὁ Κωνσταντῖνος Ε' καὶ λιγότερο ὁ Λέων Γ', ἦταν εὐρύτατα διαδεδομένη σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση⁵, ἐνῶ ἡ σύγκληση τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451) στὴ βασιλικὴ τῆς ἁγίας στὴ Χαλκηδὸνα προ-

σελ. 177. Ὁ Θεόδωρος Βέστης στὸν ἐγκωμιαστικὸ λόγο του ἀναφέρει ἀόριστα: τὸ ἱσαυρικὸν ἐκείνο θεοστυγὲς βλάστημα (Halkin, ὅ.π., σελ. 136), χωρὶς νὰ διευκρινίζει γιὰ ποιὸν ἀπὸ τοὺς δύο Ἰσαυροὺς αὐτοκράτορες πρόκειται. Γενικὰ γιὰ τὴν παράδοση τοῦ θρύλου βλ. S. G e r o, *Byzantine Iconoclasm During the Reign of Constantine V. With Particular Attention to the Oriental Sources*, Louvain 1977, σελ. 155-165.

1. Βλ. G e r o, ὅ.π., σελ. 160-161.— H a l k i n, ὅ.π., Introduction, σελ. XIX. Πρβλ. ἀκόμα Š e v č e n k o, ὅ.π., σελ. 124.

2. J u d i t h H e r r i n, *The Context of Iconoclast Reform*, στὸν τόμο *Iconoclasm*, Birmingham 1977, σελ. 15-20.

3. Τ. Κ. Λ ο υ γ γ ῆ, *Δοκίμιο γιὰ τὴν κοινωνικὴ εξέλιξη στὴ διάρκεια τῶν λεγόμενων «σκοτεινῶν αἰώνων»*, Σύμμεικτα 6 (1985), σελ. 166-178. Γιὰ τὴν «προβολὴ τοῦ στρατιωτικοῦ παράγοντος» αὐτὴ τὴν ἐποχὴ βλ. Α ἰ κ α τ ε ρ ῖ ν η ς Χ ρ ι σ τ ο φ ἰ λ ο π ο ὄ λ ο υ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία (610-867)*, τόμ. Β' 1, Ἀθήνα 1981, σελ. 82.

4. Ἐ λ ε ω ν ὄ ρ α ς Σ. Κ ο υ ν τ ο ὄ ρ α - Γ α λ ᾶ κ η, *Κοινωνικὲς ἀνακατατάξεις καὶ στρατὸς στὰ τέλη τοῦ Η' αἰῶνα*, Σύμμεικτα 6 (1985), σελ. 125-138.

5. H a l k i n, ὅ.π., σελ. X, ὅπου ἀναφέρονται ὅλες οἱ μυθεῖες δυτικῶν πηγῶν γιὰ τὴν ξεχωριστὴ θέση ποὺ κατείχε ἡ λατρεία τῆς ἁγίας Εὐφημίας στους σὺλλαβεῖς χριστιανούς τῆς Δύσης.

σέδωσε μεγαλύτερο γόητρο στη μνήμη της. Ἐξάλλου, μὲ τὴν καταδίκη τοῦ μονοφυσιτισμοῦ ἢ ἀγία Εὐφρημία ἀναδείχθηκε προστάτιδα τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τὸ ὄνομά της ἀποτελοῦσε πλέον σύμβολο τῶν ἀπορράσεων τῆς Συνόδου.

2. Ὁρθοδοξία καὶ οἰκουμενισμὸς στὴν πρόιμη ἐποχή.

Ἡ Δ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος, ἐκτὸς ἀπὸ τῆ διατύπωση τῶν δογματικῶν ἔρων γιὰ τὴν καταδίκη τοῦ μονοφυσιτισμοῦ καὶ τοῦ νεστοριανισμοῦ καὶ τὴν κατοχύρωση τῆς οἰκουμενικῆς ὀρθοδοξίας, καθόριζε ἐπίσης τὴ θέση τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, καθὼς καὶ τὴν ἐξουσία τῶν ἐπισκοπικῶν ἐδρῶν. Πρόκειται γιὰ τὸν περίφημο 28ο κανόνα ποῦ ἀναγνώριζε στὴν παπικὴ ἐδρα τὰ πρεσβεῖα τιμῆς καὶ παράλληλα παραχωροῦσε προνόμια, ἀκαθόριστα κάπως, στὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ ἴσα μὲ τὰ προνόμια τῆς Ρώμης. Ἐπιπλέον ἔδινε τὸ δικαίωμα στὸν πατριάρχη τῆς Βασιλεύουσας νὰ ἑρίζει ἐπισκόπους στὶς δικαιοῦσαι τοῦ Πόντου, τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Θράκης¹. Τὰ προνόμια ποῦ παραχωρήθηκαν στὴν πρεσβυτέρα καὶ τὴ νέα Ρώμη ἦταν βασισμένα στὴν πολιτικὴ ὑπεροχὴ τῶν δύο αὐτοκρατορικῶν πόλεων, δεδομένου ὅτι ἡ πρεσβυτέρα ἀναγνωριζόταν ὡς ἡ ἀρχαία αὐτοκρατορικὴ πόλις (διὰ τὸ βασιλεύειν ἐκεῖνην), ἐνῶ ἡ νέα ἦταν τώρα ἡ καινούρια αὐτοκρατορικὴ πρωτεύουσα (τὴν βασιλεία καὶ συγκλήτω τιμηθεῖσαν πόλιν). Ἡ διαμάχη γιὰ τὴν πρωτοκαθεδρία τῶν Ἐκκλησιῶν², κατὰ τὴν ὁποία ἡ Ρώμη προέβαλε πάντοτε τὴν ἀξίωση γιὰ τὴν ἡγετικὴ θέση, πῆρε καὶ ἀνάλογες πολιτικὲς προεκτάσεις ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν δύο ἐξουσιῶν, τὸν πάπα Ρώμης καὶ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, ποῦ ὁδήγησαν στὴν κατὰ καιροὺς ρήξη τῶν σχέσεων τους.

Ἡ ἀντίδραση τῆς παπικῆς ἐδρας, ποῦ ὑπέβασκε ἤδη ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Κωνσταντινουπόλεως (381), ὅταν μὲ τὸν τρίτο κανόνα ἐξασφαλιζόταν στὸν πατριάρχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως τιμητικὴ θέση ἀμέσως μετὰ τὸν πάπα Ρώμης³, ἐκφράστηκε ζωηρὰ ἀπὸ τοὺς δυτικοὺς ἀντιπροσώπους στὴ Χαλκηδόνα καὶ λίγο ἀργότερα, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πάπα Λέοντα Α' (440-461), ὅταν ἔφτασαν στὴ Ρώμη οἱ εἰδήσεις γιὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ 28ου κανόνα. Ὁ πάπας

1. Mansi, τόμ. 7, σπ. 445 B-C.- AGO, II, 1, 3, σελ. 88-89.

2. Ὁ 28ος κανόνας ἐπληττε ἐπίσης τὸ γόητρο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξανδρείας, δεδομένου ὅτι αὐτὴ καταῖχε τὴ δεύτερη θέση στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, ἐπειδὴ εἶχε ἰδρυθεῖ ἀπὸ τὸν εὐαγγελιστὴ Μάρκο, μαθητὴ τοῦ Πέτρου. Βλ. N. H. Baynes, *Alexandria and Constantinople: A Study in Ecclesiastical Diplomacy*, *Journal of Egyptian Archaeology*, 12 (1926), σελ. 145-146 (= *Byzantine Studies and Other Essays*, Λονδίνο 1960, σελ. 97 κ.έ.)— A. G r i f f m e i e r - A. B a c h t, *Das Konzil von Chalkedon*, Würzburg 1951.

3. Τὸν μῦθο Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχριν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ρώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νῆαν Ῥώμην: Mansi, τόμ. 3, σπ. 560 C-D

υποστήριζε¹ ότι η ύπεροχή της Ἐκκλησίας θά ἔπρεπε νά βασιζέται στήν ἀποστολική της προέλευση καί, καθώς ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης εἶχε ἰδρυθεῖ ἀπό τόν ἀπόστολο Πέτρο (Sedes Apostolica)², ἡ παπική ἔδρα ἤγειρε ἀδιαφιλονίκητα δικαιώματα γιά τήν ἀπόλυτη ὑπεροχή της στίς τάξεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας³. Παράλληλα, ὁ πάπας Λέων Α' ἐνέτεινε τίς προσπάθειές του γιά νά συνδέσει τόν ἀπόστολο Πέτρο ὄχι μόνο μέ τήν ἐκκλησία τῆς Ρώμης, ἀλλά καί μέ τόν ἴδιο τόν πάπα⁴, θεωρώντας τόν ἀποκλειστικό κληρονόμο τοῦ ἀπόστολου Πέτρου⁵ καί κατ' ἐπέκταση τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ὁ κορυφαῖος τῶν ἀποστόλων ἦταν ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Θεοῦ. Ἡ θεωρία αὐτή πού εὑρίσκει τρόπο νά ἀποδώσει στήν Παπωσύνη τήν πρωτεύουσα θέση στήν Ἐκκλησία, ἔφερε σέ φανερή ἀντιπαράθεση τόν πάπα καί τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, πού καί αὐτὸς προσέβλεπε δικαιοματικά στήν ἀρχηγία τῆς Ἐκκλησίας⁶. Ὁ βυζαν-

1. P. Th. Camelot, *Éphèse et Chalcedoine*, Παρίσι 1962, σελ. 165-173.

2. M. Maccarone, *La dottrina del primato papale dal IV all' VIII secolo nelle relazioni con le Chiese occidentali*, Le Chiese nei Regni dell'Europa Occidentale e i loro Rapporti con Roma sino all'800, SCIAM 7 (1960), τόμ. Β', σελ. 642 κέ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ βυζαντινοὶ γιά νά ἀντισταθμίσουν τὸ ἀναμφισβήτητο γόητρο πού εἶχε ἡ ἐκκλησία τῆς Ρώμης δημιούργησαν ἓνα μῦθο, ἀνάγοντας τὴν ἀποστολική προέλευση τῆς ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινούπολης στὸν ἀπόστολο Ἀνδρέα· βλ. F. Dvornik, *The Idea of Apostolocity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Cambridge, Massachusetts 1958.

3. Ὁ πάπας Δάμασος (366-381) εἰσήγαγε πρῶτος τὸν ὄρο sedes apostolica καί θεωρεῖται ὅτι ἔδωσε τὸ ἀρχικὸ ἔναυσμα γιά τὴν ἀντιζήλια μεταξὺ τῆς Ρώμης καί τῆς Κωνσταντινούπολης· βλ. F. Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, Ν. Ὑόρκη 1966, σελ. 47.

4. Ὁ πάπας Λέων Α' καυχόταν: *vice Petri fungimur*· βλ. E. Caspar, *Geschichte des Papsttums*, τόμ. Α', Τυβίγγη 1930, σελ. 428, καί ἀκόμα Maccarone, ὁ.π., σελ. 722 κέ.

5. W. Ullmann, *Leo I and the Theme of Papal Primacy*, Journal of Theological Studies 11 (1960), σελ. 25-51 καί εἰδικά 30-36 (= *The Church and the Law in the Earlier Middle Ages*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1975, ἀρ. IV).

6. Ἡ παντοδυναμία τῶν αὐτοκρατόρων καί ἡ ἀντίστοιχη ἰσχύς τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ρωμικῆς Ἐκκλησίας ἀνάγεται καί σέ βιβλικούς συμβολισμούς. Βλ. D. H. Miller, *The Roman Revolution of the Eighth Century: A Study of the Ideological Background of the Papal Separation from Byzantium and Alliance with the Franks*, Medieval Studies 36 (1974) σελ. 82-87. Γενικότερα ἡ γλώσσα τοῦ συμβολισμοῦ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τίς βυζαντινὲς πηγές καί ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν εἰκονογραφία καί τὴν ἀρχιτεκτονική γιά νά ἐκφράσει μιὰ συγκεκριμένη ἰδεολογία. Βλ. A. Pertusi, *Insegne del potere sovrano e delegato a Bisanzio e nei paesi di influenza bizantina*, Simboli e Simbologia nell'alto medioevo, SCIAM 23 (1976), τόμ. Β', σελ. 481-563.— D. Nastase, *Le langage symbolique médiéval et son importance pour les études byzantines*, JÖB 31 (1981), τμήμα 2.1.— Βυζαντινῆς Ν. Βλυσίδου, "Αννας Β. Καρραμαλοῦδη, Ἐλεωνόρας Σ. Κουντούρα-Γαλάκη, Τ. Κ. Λουγγῆ, Ἰδεολογικοὶ σταθμοὶ τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς (4ος-9ος αἰῶνες), Πρακτικὰ Δ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 187-192.

τινός αυτοκράτορας όχι μόνο ήταν ο υπέρτατος αρχηγός του κράτους του, αλλά και ο προστάτης της Έκκλησίας και της ορθόδοξης πίστης, καθώς και ο έκλεκτος αντιπρόσωπος του Θεού¹. Είναι φανερό λοιπόν ότι οι σχέσεις ανάμεσα στον πάπα και το βυζαντινό αυτοκράτορα ήταν ιδιαίτερα λεπτές, βασισμένες σε μιάν εϋθραυστη ισορροπία, που ήταν εύκολο να διαρραχτεί, καθώς οι δύο εξουσίες βρίσκονταν σε σοβαρό ανταγωνισμό. Ως τον 8ο αιώνα, ισχυρός αυτοκρατορικός θεσμός σήμαινε για τη Ρώμη την πολιτική και θρησκευτική ύποταξη της στο βυζαντινό αυτοκράτορα, ενώ αντίθετα ή αναγνώριση του πάπα και ή ομαλότητα στις σχέσεις των δύο εξουσιών ίσχυε, όταν στην Κωνσταντινούπολη επικρατούσε αυτοκράτορας με υποβαθμισμένη πολιτική ισχύ.

Όταν στο θρόνο της Βασιλεύουσας ανέβηκαν ο Μαρκιανός² και η Πουλχερία (450-457), που υποστήριζαν την ορθοδοξία και την ομόνοια στις σχέσεις πάπα και αυτοκράτορα³, έγραψαν στον πάπα Λέοντα Α' *πάσαν αὐτῷ αὐθεντίαν παρέχοντες*⁴, δηλώνοντας με τον τρόπο αυτό την αφοσίωσή τους προς τον ανώτατο εκπρόσωπο της παπικής έδρας. Ο πάπας, έχοντας εξασφαλίσει την ομολογία της αυτοκρατορικής εξουσίας για την (αὐθεντία) της Παπωσύνης⁵, προχώρησε τελικά προς την αποδοχή όλων των όρων της Δ' Οικουμενικής Συνόδου⁶. Η Σύνοδος σήμαινε και για τις δυο πλευρές την κατοχύρωση της οικουμενικής ορθοδοξίας και ειδικά για τον πάπα, ανεξάρτητα από το ότι η Ρώμη δεν αναφερόταν ως αποστολική έδρα⁷, την ομόνοια ανάμεσα στον πάπα

1. *Ἐν ταῖς χερσὶ σου σήμερον παραθέμενος τὸ κράτος, Θεὸς σε ἐπεκρίωσεν αὐτοκράτορα δεσπότην, καὶ προελθὼν οὐρανὸθεν ἀρχιστρατῆγος ὁ μέγας, πρὸ προσώπου σου ἤνοιξεν τὰς πύλας τῆς βασιλείας· ὅθεν ὁ κόσμος προσπίπτει τῷ σκήπτρῳ τῆς δεξιᾶς σου, εὐχαριστῶν τῷ Κυρίῳ εὐδοκήσαντι οὕτως. Σὺ γὰρ ἔχειν ἐπεπόθει τὸν εὐσεβῆ βασιλέα, δεσπότην τε καὶ ποιμένα, ὁ δεῖνα αὐτοκράτορ.* Constantin VII Porphyrogénète. *Le livre de Cerémonies*, έκδ. A. Vogt. Παρίσι 1939, Budé, τόμ. Β', σελ. 102. Πρβλ. σχετικά με τὸ θέμα τοῦ αυτοκρατορικοῦ θεσμοῦ τὸ κλασικὸ ἔργο τοῦ O. Trellinger, *Die ostromische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im hofischen Zeremoniel vom ostromischen Staats- und Reichsgedanken*², Darmstadt 1956.

2. Για τὴν ἀνοδο τοῦ αυτοκράτορα Μαρκιανοῦ καὶ τὴν πολιτικὴν ισχύ του, βλ. J. B. Burg, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A. C.-800 A. D.)*, τόμ. Α', ἀνατύπ. Ἀμστερνταμ 1966, σελ. 228 καὶ Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. Ζ', Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1978, σελ. 120.

3. Σχετικὰ μετὶ τῆς φιλικότατης σχέσεως τοῦ αυτοκράτορα Μαρκιανοῦ μετὶ τὸν πάπα Λέοντα Α' βλ. Camelot, ὁ.π., σελ. 115.

4. Θεοδώρου Ἀναγνώστου, Ἐκλογαὶ ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, I, PG 86(A), στ 168A.

5. Οἱ προσπάθειες τοῦ πάπα Λέοντα Α' νὰ πείσει τὴν αυτοκράτειρα Πουλχερία καὶ ἀργότερα τὸν Μαρκιανὸν γιὰ τῆς ἀπόψεις του φαίνονται ἀπὸ τὴ μεταξὺ τους ἀλληλογραφία (Camelot, ὁ.π., σελ. 165-173).

6. Camelot, ὁ.π., σελ. 172-173.

7. Ἡ παράκληση τοῦ ὅρου *sedes apostolica* προβλήθηκε ὡς ἡ μεῖζων αἰτία γιὰ τὴν

καὶ τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, στὸ πνεῦμα, ὅμως, τῆς αὐτοκρατορικῆς συμμόρφωσης πρὸς τὶς παπικὲς ἐπιταγές (καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνην μεγαλύνεσθαι πράγμασιν, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν)¹.

Παρὰ τὸ γεγονός, ὅμως, ὅτι στὴν Δ' Οἰκουμενικῇ Σύνοδο καταδικάστηκε ὁ μονοφυσιτισμὸς καὶ πολὺ δικαιολογημένα οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Εὐτυχοῦς ἀπεμπόλησαν τὴ λατρεία τῆς ἁγίας Εὐφημίας ποὺ συμβόλιζε τὴν καταδίκη τῆς αἵρεσῆς τους, πολλοὶ ἀπολογητὲς τῆς μονοφυσιτικῆς αἵρεσης, ὅπως ὁ Σεβῆρος Ἀντιοχείας καὶ ὁ Πέτρος Ἰβηρίας², υἰοθέτησαν καὶ πάλι τὴ λατρεία τῆς ἁγίας. Ἔτσι, ἀπὸ τὸν 6ο αἰῶνα καὶ μετὰ ἡ ἁγία Εὐφημία φαίνεται ὅτι παραμένει μόνον ὡς ἐνσαρκώτρια τῆς ἀθθεντίας τοῦ πάπα ἀπέναντι στὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα καὶ λιγότερο ὡς σύμβολο τῆς ὀρθοδοξίας, ἀφοῦ τὴν ἀποδέχονται καὶ ἀφιερώνουν ναοὺς στὸ ὄνομά της ἀκόμα καὶ οἱ μονοφυσίτες.

Ἡ ἁγία Εὐφημία λοιπόν, στὸ ναὸ τῆς ὁποίας πραγματοποιήθηκαν οἱ συνεδριάσεις τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς συνόδου, εἶχε ἀποκτήσει διττὴ σημασία καὶ συμβολισμό: ἐκφράζοντας τὴ συμφιλίωση πάπα καὶ αὐτοκράτορα, μὲ τοὺς περιορισμοὺς ἐκ μέρους τοῦ πάπα, ὅπως ἀναφέρθηκαν παραπάνω, καί, ἐπὶ πλέον, τὴν οἰκουμενικὴ ὀρθοδοξία. Ξεχωριστὸ παράδειγμα τῆς ὑλοποίησης τοῦ συμβολισμοῦ αὐτοῦ ἀποτελεῖ ὁ κατεξοχὴν ὀρθόδοξος αὐτοκράτορας Ἰουστίνος Α' (518-527) μὲ τὸν ὁποῖο ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία διατήρησε σὲ ὄλο τὸ διάστημα τῆς βασιλείας του ἀριστες σχέσεις³. Στὴν ἀρχὴ τῆς βασιλείας του μετονόμασε τὴ γυναίκα του ἀπὸ Lupicina σὲ Εὐφημία: *Iustinus... Illyricianus, catholicus, synodi Calchidoniensis amator simulque defensor: cuius coniux Lupicina nomino dicebatur, quam Constantinopolitani Euphemiam postea vocaverunt*⁴. Ἀκόμα, ἐξέδωσε διάταγμα μὲ τὸ ὁποῖο ἐγκαθίδρυε τὴν ὀρθοδοξία ὡς μόνη ἀποδεκτὴ θρησκεία στὴν αὐτοκρατορία του. ἐνῶ ταυτῶ-

ἀρνηση τοῦ πάπα νὰ ἀποδεχτεῖ τὸν 28ο κανόνα. Βλ. D u r n i k, *Roman Primacy*, σελ. 51.

1. Βλ. πρὸ πάνω σελ. 61 σημ. 1.

2. E. H o n i g m a n n, *Byzantium*, 20 (1950), σελ. 349: βιβλιοκρισία στὸν A. A. V a s i l i e v, *Justin the First, An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 1950. Ὁ συσχετισμὸς τῆς ἁγίας Εὐφημίας μὲ τοὺς Βένετους καὶ τοὺς Πράσινους δὲν εἶναι πάντοτε ἐπιτυχῆς. Βλ. σχετικῶς A. C a m e r o n, *Circus Factions Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Ὁξφόρδη 1976, σελ. 145-146.

3. Γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων μὲ τὴν παπικὴ ἔδρα βλ. E. S t e i n, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. Β', Παρίσι-Βρυξέλλες-Ἄμστερνταμ 1949, σελ. 224-228 καὶ T. C. L o u n g h i s, *Les ambassades byzantines en Occident, depuis la fondation les états barbares jusqu'aux croisades (407-1096)*, Ἀθήνα 1980, σελ. 60-63.

4. *Victoris Tonnennensis Episcopi Chronica*, ἔτος 518 = MGH AA, XI, σελ. 196. Βλ. ἀκόμη Προκόπιος, Ἀνέκδοτα, 6.17, Θεοφάνης, 165 (De Boor), Ζωναράς, Γ' 145-146 (Bonn), Κεδρηνός, Α' 636-637 (Bonn), Θεοδώρου Ἀναγνώστου, Ἐκλογαί... II, ὁ.π., στ. 204C.

χρονα ονομαζόταν «αίρετικός» όποιος δέν συμμορφωνόταν μέ τή Ορθοσκευτική πολιτική τοῦ ὀρθόδοξου αὐτοκράτορα¹. Ὁ αὐποστηρικτῆς καί ὑπερασπιστῆς τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος». Ὅπως ἀναφέρεται ὁ Ἰουστίνος στό χρονικό τοῦ Victor ἐπισκόπου τῆς Τοννούνα, μέ τίς δύο αὐτές ἐνέργειες, εἶχε ἐπιλέξει, ὄχι τυχαῖα, γιά τήν αὐτοκράτειρα τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Εὐφημίας² ὡς τὸ πιὸ κατάλληλο, φανερώνοντας ἔτσι τήν ἐπιθυμία του νὰ στηρίξει τήν οἰκουμενική ὀρθοδοξία καί τήν ἁρμονική συνύπαρξη τῶν δύο ἐξουσιῶν.

Ἡ περίοδος τῶν καλῶν σχέσεων τῆς Κωνσταντινούπολης μέ τήν αἰώνια πόλη κατὰ τῆ βασιλεία τοῦ Ἰουστίνου Α' ταυτίζεται μέ τήν συχνή χρήση τοῦ ὀνόματος τῆς ἁγίας Εὐφημίας ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, καθορίζοντας τήν πιστὴ ὑπακοή του στοὺς ὅρους τῆς Δ' οἰκουμενικῆς Συνόδου ποὺ συμβολίζονται μέ τήν ἁγία Εὐφημία. Ἀπὸ τήν ἄλλη πλευρά, οἱ πάπες χρησιμοποιοῦν καί αὐτοὶ μέ τῆ σειρά τους τήν ἁγία Εὐφημία, ἀνακαινίζοντας ἢ ἀφιερώνοντας ναοὺς πρὸς τιμὴν τῆς, κάθε φορά ποὺ οἱ σχέσεις τους μέ τήν κεντρικὴ ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης βρίσκονταν σὲ ὄξυνση καί, ἰδιαίτερα, ἔταν ὁ αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς στὸ Βυζάντιο ἦταν ἰσχυρὸς. Δέν εἶναι λοιπὸν τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι οἱ πάπες ποὺ τὸ ὄνομά τους εἶναι συνδεδεμένο μέ τήν ἁγία Εὐφημία ἔχουν ἔρθει σὲ ἀνοιχτὴ ἀντιπαράθεση μέ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα. Συγκεκριμένα, ὁ πάπας Γελάσιος (492-496) ἀφιέρωσε τήν πρώτη ἀπὸ μιὰ σειρά ἄλλων βασιλικῶν ποὺ ἀνήγειρε, στὴν ἁγία Εὐφημία στὸ Τίβολι· ὁ πάπας Δόνος (Donus) (676-678) οἰκοδόμησε μιὰν ἄλλη βασιλικὴ πρὸς τιμὴ τῆς ἁγίας στὴν Ἀππία ὁδὸ, ἐνῶ ὁ πάπας Σέργιος (687-701) ἐπισκεύασε μιὰν ἀστεγὴ βασιλικὴ τῆς ἁγίας στὴ Ρώμη³. Στούς τρεῖς αὐτοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας παρατηροῦνται κοινὰ χαρακτηριστικὰ ὡς πρὸς τὴ σχέση τους μέ τήν κεντρικὴ ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου. Πρῶτα, ὁ πάπας Γελάσιος μέ μιὰν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο (491-518) προσπάθησε νὰ διευθετήσῃ τίς σχέσεις Ἐκκλησίας καί κράτους⁴, διαχωρίζοντας τήν ἱερὴ αὐθεντία (*auctoritas sacra*) ἀπὸ τὴ βασιλικὴ ἰσχὺ (*regalis potestas*)⁵. Ὁ πάπας μέ τήν

1. Αἰρετικὸν γὰρ πάντα καλοῦμεν, ὅστις μὴ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ὀρθόδοξου καὶ ἁγίας ἡμῶν ἐπάσχει πίστειος: Codex Justinianus I, 5, 12.

2. Κατὰ τὸ Necrologium Imperatorum ὁ Ἰουστίνος Α' καί ἡ σύζυγός του Εὐφημία θάφησαν μαζί στὸ μοναστήρι τῆς ἁγίας Εὐφημίας. Βλ. P. Grierson, *The Tombs and Orbits of the Byzantine Emperors (337-1042)*, DOP 16 (1962), σελ. 46-45.

3. Liber Pontificalis, τόμ. Α', σελ. 255, 348, 375. (Duchesne).

4. *Duo quippe sunt... quibus principaliter mundus hic regitur: auctoritas sacra pontificum, et regalis potestas. In quibus tanto gravius est pondus sacerdotum, quanto etiam pro ipsis regibus Domino in divino redditori sunt examine rationem*: Gelasii Papae Epistolae et Decreta, Epistola VII ad Anastasium Imperatorem, PL 59, στ. 42 A-B.

5. Γιά τοὺς ὅρους *auctoritas* καί *potestas* βλ. τίς παρατηρήσεις τοῦ Caspar, ὁ.π., τόμ. Α', σελ. 65-71 καθὼς καί τίς ἀπόψεις τοῦ E. S. Lein στὴ βιβλιοκρισία του στὸ Catholic Historical Review 21 (1935-36), σελ. 129-163 καί εἰδικὰ σελ. 136-137 (- Opera Minora Selecta, Ἀμστερνταμ 1968, σελ. 508).

έπιστολή αυτή καλοῦσε τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα νὰ ὑποταγεῖ στὴν παπικὴ *auctoritas*¹, τὴν ὁποία εἶχαν ἀναγνωρίσει καὶ προσφέρει οἱ ἴδιοι οἱ αὐτοκράτορες (Μαρκιανὸς καὶ Πουλχερία) στὸν ἀνώτατο ἐκπρόσωπο τῆς ἑδρας τοῦ Ἁγίου Πέτρου. Συνεπῶς, ὅταν ὁ πάπας Γελάσιος ἔγραφε αὐτὴ τὴν ἐπιστολὴ ἀποσκοποῦσε στὸ νὰ ὑπενθυμίσει στὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο ὅτι ὑπάρχει *de facto* ἀναγνωρισμένη καὶ καθορισμένη ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τῆς Κωνσταντινούπολης ἡ ἱερὴ αὐθεντία τοῦ πάπα Ρώμης. Ἡ ἀφιέρωση τῆς βασιλικῆς τοῦ Τίβουλι στὴν ἁγία Εὐφημία χρησίμευσε στὸν κάτοχο τῆς παπικῆς ἑδρας, γιὰ νὰ ὑπενθυμίσει συμβολικὰ στὸν αὐτοκράτορα Ἀναστάσιο ὅτι δὲν εἶχε ἐγκλωπῶθεϊ τοὺς χαλκηδόνιους ὄρους ποὺ εἶχαν βρεῖ τὴν ἔκφρασή τους κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Εὐφημίας.

3. Πάπες καὶ αὐτοκράτορες τὸν ἑβδομὸ αἰῶνα.

Ἡ σοβαρὴ διένεξη ποὺ συντάραξε τὶς σχέσεις Ρώμης καὶ Κωνσταντινούπολης τοποθετεῖται στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Κώνσταντος Β' (641-668), ἀλλὰ ἡ συμβολικὴ τῆς ἔκφραση στὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Εὐφημίας παρατηρεῖται λίγο μεταγενέστερα, στὴ θητεία τοῦ πάπα Δόνου (676-678).

Ὁ ἐγγονὸς τοῦ ἱδρυτῆ τῆς Ἡρακλειανῆς δυναστείας ἐπιχείρησε, μὲ ἀφορμὴ τὸν προκλητικὸ τρόπο ἀνάδειξης τοῦ πάπα Μαρτίνου Α' (649-654)² καὶ τὴν ἄρνησή του νὰ ἀποδεχτεῖ τὸ ἐκκλησιαστικὸ διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορα, τὸν «Τύπου»³, νὰ μειώσῃ τὸ γόητρο τῆς παπικῆς ἐξουσίας, διατάσσοντας τὴ φυλάκιση καὶ τὴ μεταφορὰ τοῦ ἀνώτατου ἀρχηγοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας στὴν Κωνσταντινούπολη⁴. Ὁ πάπας κατηγορήθηκε, μᾶλλον δίκαια, ὅτι εἶχε ὑποστηρίξει τὶς συνωμοτικὲς ἐνέργειες τοῦ ἐξάρχου τῆς Ραβέννας Ὀλυμπίου καὶ καταδικάστηκε σὲ ἔξορία στὴν Κριμαία, ὅπου καὶ πέθανε. Ἡ ριζοσπαστικὴ ὅσο καὶ προκλητικὴ ἐνέργεια τοῦ Κώνσταντος Β' καὶ ἀργότερα ἡ ἀνάμιξή του στὶς δικαιοδοσίες τῆς παπικῆς ἑδρας, καὶ συγκεκριμένα ἡ ἔκδοση διατάγματος

1. Ἡ ἑλληνιστικὴ παράδοση στὴ σημασία τῶν ὄρων τονίζεται ἀπὸ τὸν F. Dvorņik, *Pope Gelasius and Emperor Anastasius I*, BZ 44 (1951) σελ. 111-116. Πρὸς βλ. ἐπίσης P. Charanis, *Church and State in the Later Roman Empire; The Religious Policy of Anastasius the First*², Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 48-54.

2. G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*³, Μόναχο 1963, σελ. 99. Πρὸς βλ. ἐπίσης Ἁ. Ν. Σ τ ρ ά τ ο υ, Τὸ Βυζάντιον στὸν Ζ' αἰῶνα, τόμ. Δ' (642-668), Ἀθήνα 1972, σελ. 105-106.

3. Πρὸς βλ. H. G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, Μόναχο 1959, σελ. 308.

4. *Liber Pontificalis*, τόμ. Α', σελ. 336-339 (Duchesne).— C a s p a r, ὁ.π., σελ. 564-580 καὶ O. Bertolini, *Riflessi politici delle controversie religiose con Bizanzio nelle vicende del secolo VII in Italia*, Caratteri del secolo VII in occidente, SCIAM 5 (1958), τόμ. Β', σελ. 733-789.

μέ το οποίο οριζόταν το αυτοκέφαλο της Ἐκκλησίας της Ραβέννας (666)¹, επιδεινώσαν τις σχέσεις τοῦ πάπα με τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου. Οἱ πάπες ποὺ διαδέχτηκαν τὸν Μαρτίνου Α΄ δὲν τόλμησαν, ἔστω καὶ συμβολικά, χρησιμοποιώντας δηλαδή τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Εὐφημίας, νὰ δηλώσουν τὴν ἀντίθεσή τους πρὸς τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα. Θὰ πρέπει νὰ φτάσουμε στὸν πάπα Δόνου, ὅποτε ἀρχίζουν οἱ διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ραβέννας στὴν Ἁγία Ἐδρα², γιὰ νὰ ἐξομαλυνθοῦν οἱ σχέσεις τῆς παλαιᾶς με τὴ νέα Ρώμη, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ μπορέσουν οἱ πάπες ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους νὰ ἐκδηλώσουν συμβολικὰ τὴ διαμαρτυρία τους γιὰ τὸ διασυρμὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ ἁγίου Πέτρου. Ἀκόμα, ὁ συγγραφέας τοῦ *Liber Pontificalis* φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε τὴν τόλμη νὰ ἀναφέρει τὴν ἀνεξαρτητοποίηση τῆς ἐκκλησίας τῆς Ραβέννας στὸ βίβιο τοῦ πάπα Βιταλιανῶ (657-672), κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θητείας τοῦ ὁποίου ἐκδόθηκε τὸ διάταγμα γιὰ τὴν ἀπόσχιση, ἀφοῦ ἡ πρώτη μνεία ἀπαντᾶται μόνο στὸ βίβιο τοῦ πάπα Δόνου³. Ἡ τρομοκρατικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἰταλία, ὅσο ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῆ Β΄ βρισκόταν στὴ Σικελία, δίνοντας δείγματα τῆς δυναμικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου ἀπέναντι στὴ Δύση, δὲν ἄφηγε περιθώρια γιὰ τέτοιου εἴδους ἀμφισβητήσεις. Μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κωνσταντῆ Β΄ στὶς Συρακοῦσες (668) ἐξέλιπε πλέον ὁ φόβος τῶν παπῶν γιὰ νέο διασυρμὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἡ Ἁγία Ἐδρα εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ διαμαρτυρηθεῖ γιὰ τὴ στάση τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, ἐφόσον καὶ ὁ νέος αὐτοκράτορας Κωνσταντῆ Δ΄ (668-685) πρόσφερε ἐγγύγνα συνεργασίας με τὸν πάπα.

Ὁ Κωνσταντῆ Δ΄ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς βασιλείας του προσπάθησε νὰ συνδιαλλαγεῖ με τὴ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία καὶ νὰ ἐξομαλύνει τὴν ἐκρυθμὴ κατάσταση ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ. Τὸ 678⁴ ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῆ Δ΄ ἔστειλε *iussio* (θεία σάρκα) στὸν Δόνου, ὅπου τὸν ἀποκαλοῦσε «οἰκουμενικὸ πάπα»⁵

1. Agnellus, *Liber Pontificalis Ecclesiae Ravennatis* — MGH SSRL, σελ. 350-351. Βλ. A. Guillon, *Régionalisme et Indépendance dans l'empire byzantin du VIIe siècle: l'exemple de l'Exarchat et de la Pentapole d'Italie*, Ρώμη 1969, σελ. 167, 207.

2. Lounghis, ὅ.π., σελ. 124.

3. *Liber Pontificalis*, τόμ. Α΄, σελ. 348. (Duchesne): *huius temporibus ecclesia Ravennas, qui se ab ecclesia Romana segregaverat causa autocefaliae, denuo se pristinae sedis apostolicae subiugavit.*

4. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς θείας σάρκας τοῦ Κωνσταντῆ Δ΄ βλ. Σ τ ρ ἄ τ ο υ, ὅ.π., τόμ. Ε΄ (668-687), σελ. 119-121.

5. *Σάρκα Ἰόνου τῶ ἀγιωτάτῳ καὶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκότῳ τῆς πρεσβυτέρως Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικῶ πάπα: Mansi, τόμ. 11, στ. 196B. Πρβλ. D o l g e r, Regesten, 242. Αὐτὴ τὴ συγκεκριμένη *iussio* μνημονεύει ἀργότερα ὁ πάπας Γρηγόριος Β΄ (715-731) σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν «ἀπαίδευτο», ὅπως τὸν ἀποκαλεῖ, αὐτοκράτορα Λέοντα Γ΄ Ἰσαυρο (Mansi, τόμ. 12, στ. 962A) δηλώνοντας τὶς φιλικὲς σχέσεις Ρώμης καὶ Κωνσταντινούπολης στὴ διάρκεια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντῆ Δ΄: *ἔγραψεν ἡμῖν ἐνομότως* (Κωνσταντι-*

και του πρότεινε την αποκατάσταση της γαλήνης στους κόλπους της Ἐκκλησίας και τῆ σύγκληση Στ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου. Οἱ προθέσεις λοιπὸν τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ οἰκουμενικὴ ὀρθοδοξία και ὁμόνοια στὶς σχέσεις τῶν δύο ἐξουσιῶν, ὅπως εἶχαν ἐκφραστεῖ στὴν οἰκουμενικὴ σύνοδο τῆς Χαλκηδόνος, ἦταν ἐκδηλες. Ἐξάλλου, στὴν τελευταία πανηγυρικὴ συνεδρία τῆς Στ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου ὁ αὐτοκράτορας χαιρετίστηκε ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ὡς προστάτης τῆς ὀρθοδοξίας, ἀφοῦ ὀνομάστηκε νέος Μαρκιανὸς και Ἰουστινιανὸς¹ και ἐρμηνευτῆς τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας². Ὁ πάπας Δόνος ἀφιέρωσε στὴν ἁγία Εὐφημία τὴ βασιλικὴ τῆς Ἀππίας ὁδοῦ, μόλις ἄρχισαν οἱ διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἄρση τῶν διενέξεων ἀνάμεσα στὴ Ρώμη και τὴν Κωνσταντινούπολη· σκοπὸς του ἦταν νὰ κατακρίνει μὲ τὴν ἀφιέρωση αὐτὴ τὴν ἀσέβεια και τὴν ἀνυπακοὴ τοῦ προηγούμενου αὐτοκράτορα Κώνσταντος Β', ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε ἐξασφαλίσει ἀπὸ τὸ νέο αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Δ' τὴν ὁμολομοσύνη στὶς σχέσεις τῶν δύο ἐξουσιῶν.

Ὁ τρίτος πάπας ποὺ συγκρούσθηκε μὲ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου και σχετίζεται μὲ τὴν ἁγία Εὐφημία εἶναι ὁ Σέργιος (687-701). Ὁ σύγχρονός του αὐτοκράτορας Ἰουστινιανὸς Β' (685-695) συγκάλεσε τὴν Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδο (692), ἡ ὁποία ἀσχολήθηκε μὲ τὴ συμπλήρωση ἀποφάσεων τῶν δύο προηγουμένων συνόδων (τῆς πέμπτης τοῦ 553 και τῆς ἕκτης τοῦ 681) και μὲ τὸ θέμα τῶν πρωτείων και τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινούπολης και τοῦ πάπα Ρώμης. Οἱ πολυτάραχες σχέσεις τῶν δύο ἐξουσιῶν ἔφτασαν σὲ νέα δυσχερὴ θέση. Ὁ πάπας Σέργιος, ἀρνήθηκε νὰ υπογράψει ἀπορρίπτοντας τὶς ἀποφάσεις τῆς Πενθέκτης³ και ὁ αὐτοκράτορας, θέλοντας νὰ μιμηθεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ παπποῦ του, Κώνσταντος Β', ἔστειλε τὸν πρωτοσπαθάριο Ζαχαρία στὴ Ρώμη γιὰ νὰ συλλάβει τὸν πάπα. Ὁ αὐτοκρατορικὸς ἀπεσταλμένος, ὅμως, βρέθηκε σὲ ἀπελπιστικὰ δύσκολη θέση, καθὼς τὴν ὑπεράσπιση τῆς ἔδρας τοῦ ἁγίου Πέτρου τὴν εἶχε ἀναλάβει ἡ militia τῆς Ρώμης⁴. Ὁ πάπας Σέργιος ἐπισκευάζοντας τὴ βασιλικὴ τῆς ἁγίας

νος υἱὸς Κώνσταντος, πατὴρ Ἰουστινιανοῦ) και λόγον ἡμῖν ἔδωκεν ἀποστεῖλαι ἡμᾶς χρησίμους ἀνθρώπους, ἵνα γένηται οἰκουμενικὴ σύνοδος. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Γρηγορίου Β' μὲ τὴ βυζαντινὴ κεντρικὴ ἐξουσία, βλ. παρακάτω σελ. 70-71.

1. Πολλὰ τὰ ἔτη τοῦ βασιλέως. Τὰς τελειότητας τῶν δύο φύσεων Χριστοῦ τοῦ θεοῦ ἡμῶν σὺ ἐτράνωσας τὸν φωστῆρα τῆς εἰρήνης κύριε φύλαξον, Μαρκιανῶ νέῳ Κωνσταντίνῳ αἰωνία ἡ μνήμη. *Néw Ἰουστινιανῶ Κωνσταντίνῳ αἰωνία ἡ μνήμη*: Mansi, τόμ. 11, στ. 656C.

2. Διὰ σοῦ οἰκουμενικὴ ἐκκλησία εἰρήνευσε: Mansi, ὁ.π., στ. 656 C.

3. C o n s t a n c e H e a d, *Justinian II of Byzantium*, Madison, Milwaukee, Wisconsin 1972, σελ. 75-76.

4. Liber Pontificalis, τόμ. Α', σελ. 373 (Duchesne). Βλ. G u i l l o u, ὁ.π., σελ. 209-211 και L o u n g h i s, ὁ.π., σελ. 126.

Ευφημίας, που για χρόνια είχε παραμείνει άστεγής. Θέλησε να διαμαρτυρηθεί προς τον τελευταίο Ἡρακλείδη για την άνυπακοή του προς τις χαλκηδόνιες αποφάσεις.

4. Οί τύχες τῆς ἁγίας Ευφημίας τὸν ὄγδοο αἰώνα.

Ὁ ὄγδοος αἰώνας ὑπῆρξε μία ἐποχή κατὰ τὴν ὁποία οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴν παλαιὰ καὶ νέα Ρώμη ἔφτασαν στὴν ἀποκορύφωση τῆς ὄξυνσής τους. Ἰσχυροὶ αὐτοκράτορες ἀναμετρήθηκαν με ἐξίσου ἰσχυροὺς καὶ δυναμικοὺς πάπες, στὴν προσπάθεια τῶν δύο ἐξουσιῶν, αὐτοκρατορικῆς καὶ παπικῆς, νὰ ἐπιβληθοῦν ἢ μία στὴν ἄλλη. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας χρησιμοποίησαν τὸ πρόσχημα τῆς εἰκονομαχίας γιὰ νὰ ἀποσυνδέσουν τὶς τύχες τους ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ «αἱρετικοῦ» Βυζαντίου· ἦταν μιὰ καλὴ συγκυρία γιὰ τὴν παπικὴ ἔδρα, δεδομένου ὅτι ἡ βυζαντινὴ κεντρικὴ ἐξουσία ἦταν ἀπασχολημένη τόσο μετὸν ἀραβικὸ κίνδυνο, ἀφοῦ οἱ Ἀραβες εἶχαν φτάσει μπροστὰ στὶς πύλες τῆς Βασιλεύουσας (πολιορκία 717/718), ὅσο καὶ μετὸν ἐσωτερικὴ διοργάνωση τοῦ κράτους στὰ πλαίσια τῆς νέας στρατοκρατούμενης κοινωνίας¹.

Ἡ ἰσορροπία μεταξὺ Κωνσταντινούπολης καὶ Ρώμης διαταράχθηκε ἀπὸ ἀλλεπάλληλα γεγονότα με ἐντονη πολιτικὴ ἀπήχηση. Ἡ σοβαρότατη διένεξη, ποὺ ἔφτασε στὸ ἀποκορύφωμά της στὰ μέσα τοῦ ὄγδοου αἰώνα, ἄρχισε στὸ τέλος τῆς πρώτης δεκαετίας τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντα Γ' (717-741). Ὁ πάπας Γρηγόριος Β' (715-731) προφασιζόμενος τὶς εἰκονομαχικὲς τάσεις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα, ποὺ οὐσιαστικὰ δὲν εἶχαν ἀκόμα ἐκδηλωθεῖ ἐπίσημα², ἀρνήθηκε νὰ πληρώσει τοὺς φόρους τῆς Ἰταλίας στὸ Βυζάντιο (727)³. Ὁ αὐτοκράτορας Λέων Γ' ἔστειλε τὸν στρατηγὸ τῶν Βουκελλαρίων, Μάνη, με στόλο στὴν Ἰταλία γιὰ νὰ συνεντῆσει τὸν πάπα, ἢ βυζαντινὴ ναυτικὴ δύναμη,

1. Α ο υ γ γ ῆ, *Ιοκίμιο...*, σελ. 157. Γιὰ τὶς μεταβολὲς στὴ βυζαντινὴ κοινωνία αὐτὴ τὴν ἐποχὴ βλ. Ἰ. Κ α ρ α γ ι α ν ν ο π ο ῦ λ ο υ, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Β' (565-1081), Θεσσαλονίκη 1981², σελ. 82.

2. Τὸ πρῶτο διάταγμα ποὺ ἀπαγόρευε τὴ λατρεία τῶν εἰκόνων ἐκδόθηκε μόνις τὸ 730· βλ. O s t r o g o r s k y, ὁ.π., σελ. 136, σημ. Γ γιὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη βλ. M. A. A n a s t o s, *Leo III's Edict against the Images in the Year 726-27 and Italo-Byzantine Relations between 726 and 730*, BF 3 (1968) (= Polychordia, Festschrift Fr. Dolger), σελ. 5-41. Βλ. ἐπίσης Liber Pontificalis, τόμ. Α', σελ. 403 (Duchesne) καὶ F. r. M a s a i, *La politique des Isauriens et la naissance de l'Europe*, Byzantion 33 (1963), σελ. 197-199.

3. Τοῦτο τῷ ἔτει ἤρξατο ὁ δεσσιβῆς βασιλεὺς Λέων τῆς κατὰ τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων καθαιρέσεως λόγων ποιείσθαι. Καὶ μαθὼν τοῦτο Γρηγόριος, ὁ πάπας Ῥώμης, τοὺς φόρους τῆς Ἰταλίας καὶ Ῥώμης ἐκόλυσε γράψαι πρὸς Λέοντα ἐπιστολῶν δογματικῶν, μὴ δεῖν βασιλεὺς περὶ πίστεως λόγων ποιείσθαι καὶ καινοτομῆν τὰ ἀρχαῖα δόγματα τῆς ἐκκλησίας, τὰ ἐπὶ τῶν ἁγίων πατέρων δογματισθέντα: Θεοφάνης, 404 (De Boor)

όμως, καταστράφηκε στην 'Αδριατική και έτσι ή αποστολή αυτή έμεινε χω-
 ρις αποτέλεσμα¹. Από τὸ Βυζάντιο ὀργανώθηκαν ἐναντίον τοῦ πάπα ἀπόπει-
 ρες δολοφονίας², ἐνῶ παράλληλα ἀποσπάσθηκαν ἀπὸ τὴν πνευματικὴ καὶ διοι-
 κητικὴ δικαιοδοσία τῆς Ρώμης καὶ προσαρτήθηκαν στὸ πατριαρχεῖο τῆς Κων-
 σταντινουπόλεως τὸ 'Ιλλυρικόν, ἡ Καλαβρία καὶ ἡ Σικελία (732/733)³.

'Ο αὐτοκράτορας Λέων Γ', ὑποδειγματικὸς ἐνσαρκωτὴς τοῦ ἰσχυροῦ αὐτο-
 κρατορικοῦ θεσμοῦ, θεωροῦσε τὸν ἑαυτὸ του ὄχι μόνον αὐτοκράτορα, ἀλλὰ καὶ
 ἀρχιερέα καὶ ἐπιχείρησε νὰ ἐπιβληθεῖ στὸν πάπα Ρώμης γράφοντας στὸν Γρη-
 γόριο Β' βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς εἰμί⁴. 'Ο πάπας, ἀπαντώντας, τοῦ ὑπενθύμισε ὅτι
 βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς ταυτόχρονα μποροῦσαν νὰ εἶναι μόνον οἱ αὐτοκράτορες οἱ
 κτισάμενοι καὶ φροντίσαντες τῶν ἐκκλησιῶν, ἅμα τῶν ἀρχιερέων ἐκζητήσαν-
 τες πόθῳ καὶ ζήλῳ τῆς ὀρθοδοξίας τὴν ἀλήθειαν⁵, ἀναφέροντας τὸν Μεγάλου
 Κωνσταντῖνο, τὸν Θεοδόσιο, τὸν Οὐαλεντιανὸ Γ' καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Δ', αὐ-
 τοκράτορες ὀρθόδοξους, ποὺ οἱ σχέσεις τους μὲ τὴ Ρωμαϊκὴ ἐκκλησία ἦταν
 καλές.

'Η 'Αγία "Εδρα ἀντέδρασε στὴν ὅλη πολιτικὴ τοῦ εἰκονομάχου αὐτοκράτορα
 ὑποκινώντας ἐξεγέρσεις καὶ ἀποστασίες στὶς περιοχὲς ποὺ βρίσκονταν ὑπὸ τὴ
 δικαιοδοσία της: ἐξέγερση τοῦ στρατηγοῦ Σικελίας Σεργίου καὶ συνωμοσία τοῦ
 ἐξόριστου αὐτοκράτορα 'Αρτεμίου-'Αναστασίου στὴ Θεσσαλονίκη, τὴν ἔδρα
 τοῦ 'Ιλλυρικοῦ (718), κίνημα 'Ελλαδικῶν (727)⁶. 'Ο πάπας Γρηγόριος Γ' (731-
 741), διάδοχος τοῦ Γρηγορίου Β', καταδίκασε σὲ τοπικὴ σύνοδο (732) τὶς
 εἰκονομαχικὲς ἀπόψεις τοῦ Βυζαντίου⁷. Συνέπεια τῆς συγκεκριμένης θρησκευ-

1. Θεοφάνης, 410 (De Boor).

2. Liber Pontificalis, τόμ. Α', σελ. 403-406 (Duchesne), ὅπου ἀναφέρονται περισσό-
 τερες ἀπὸ μία ἀπόπειρες, στὶς ὁποῖες πρωτεργάτες ἦταν ὁ δούξ Exilaratus, ὁ δούξ Πέτρος
 καὶ ὁ ἑξαρχος Εὐτύχιος.

3. M. A. Anastos, *The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Juris-
 diction of the Patriarchate of Constantinople in 732-33*, *Silloge Byzantina in onore
 di Silvio Giuseppe Mercati* (= *Studi Byzantini et Neellenici* 9, 1957), σελ. 14-31.
 'Ο V. Grumel (*L'annexion de l'Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au
 patriarcat de Constantinople*, *Recherches de Science Religieuse* 40, *Mélange Jules
 Lebreton* 2 (1951-52), σελ. 191-200) ὑποστήριξε τὴν ἄποψη ὅτι ἡ προσάρτηση τοῦ 'Ιλλυ-
 ρικοῦ ἔγινε ἀργότερα, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς θητείας τοῦ πάπα Στεφάνου Β' (752-757) γύρω
 στὸ 754.

4. Mansi, τόμ. 12, στ. 975D-E καὶ J. Guillaud, *Aux origines de l'icono-
 clasme: le témoignage de Grégoire II*, *TM* 3 (1968), σελ. 299, στ. 293.

5. Guillaud, ὁ.π., σελ. 299, στ. 294-295.

6. Γιὰ τὴν ἀντίδραση τῆς Ρώμης καὶ τῶν ἄλλων περιοχῶν στὴν αὐτοκρατορικὴ εἰκο-
 νοκλαστικὴ πολιτικὴ, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ψυχρότητα τῶν σχέσεων τοῦ πάπα Γρηγορίου Β'
 μὲ τὸν βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, ὅπως καταφαίνεται ἀπὸ τὴ μεταξύ τους ἀλληλογραφία βλ.
 Miller, ὁ.π., σελ. 102 κέ.

7. Liber Pontificalis, τόμ. Α', σελ. 417 (Duchesne).

τικῆς διαφωνίας ἦταν ἡ ὀριστικὴ πολιτικὴ ἀποξένωση τῆς πρεσβυτέρας ἀπὸ τῆ Νέα Ρώμη καὶ ἡ βαθμιαία ἐξασθένιση τῶν βυζαντινῶν θέσεων στὴν Ἰταλία, ἀφοῦ οἱ πάπες στράφηκαν πρὸς τοὺς Φράγγους γιὰ νὰ ἀπωθήσουν τὸ λογγοβαρδικὸ κίνδυνο¹. Οἱ παπικὲς αὐτὲς ἐνέργειες, ποὺ δῆλωναν τὴν τάση ἀνεξαρτητοποίησης ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ σφαίρα ἐπιρροῆς, ἔρχονταν σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τοὺς οἰκουμενικοὺς στόχους τοῦ Βυζαντίου γιὰ μιὰ ὑποτελῆ σ' αὐτὸ Δύση. Ἡ ἰδεολογία τῶν δύο πρώτων αὐτοκρατόρων τῆς ἰσαυρικῆς δυναστείας ἦταν νὰ διατηρήσουν τὶς βυζαντινὲς κτήσεις στὴν Ἰταλία καὶ νὰ ἐπιβάλουν τὴν ἐξουσία τους μὲ τὸ νόμο τοῦ στρατοῦ².

Ὁ Κωνσταντῖνος Ε', γιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντα Γ', ἀκολούθησε τὴν ἴδια πολιτικὴ μὲ τὸν πατέρα του σχετικὰ μὲ τὴν Παπασύνη, Βέβαια, οἱ μνηεῖς στὴν κύρια πηγὴ τῆς ἐποχῆς, τὴ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνη, γιὰ ἀνάμιξη τοῦ Κωνσταντίνου Ε' στὰ πράγματα τῆς Δύσης εἶναι περιορισμένες ἢ καὶ σχεδὸν ἀνύπαρκτες³. Ὅμως, ἀπὸ μιὰ ἐπιστολὴ στὸν Codex Carolinus πληροφορούμαστε πόσο ἐχθρικές ἦταν οἱ διαθέσεις τῆς Ἀγίας Ἐδρας πρὸς τὸ αἰρετικὸ Βυζάντιο, ἀφοῦ ὁ πάπας Παῦλος Α' (757-767) ἀποκαλεῖ τοὺς βυζαντινοὺς *nefandissimi Graeci, inimici sanctae Dei ecclesiae et orthodoxae fidei expugnatores*⁴. Ἐξάλλου, ὅπως ἔχουν δεῖξει σύγχρονες ἐρευνες⁵, ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Ε' εἶχε ἀναπτύξει τέτοια δραστηριότητα, ὥστε νὰ κάνει, ὅπως παλαιότερα ὁ πατέρας του Λέων Γ', ἐμφανῆ τὴ στρατιωτικὴ του παρουσία στὴν Ἰταλία. Γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ εἶχε ἐξοπλίσει, γύρω στὸ 764, ναυτικὴ πανστρατιά ἀπὸ 2.600 πλοῖα, μὲ ἐπικεφαλῆς ἕξι πατρικίους καὶ ἀποστολῆ τους τὴ Ρώμη (*in hac Romana urbe... ad nos properantur*)⁶.

Τὶς τεταμένες σχέσεις πάπα καὶ αὐτοκράτορα στὴ διάρκεια τοῦ ὄγδου αἰῶνα συμβολίζει γιὰ μιὰν ἀκόμα φορὰ ἡ ἐνσαρκώτρια τῆς οἰκουμενικῆς ὀρθοδοξίας, ἡ ἁγία Εὐφημία. Ὅπως εἰπώθηκε ἤδη στὴν ἀρχή, ὁ Κωνσταντῖνος

1. Masai, ὁ.π., σελ. 202-203· βλ. ἐπίσης καὶ Miller, ὁ.π., σελ. 112.

2. Τ. Κ. Λουγγῆ, *Οἱ ἀγίοι προσανατολισμοὶ τῶν Ἰσαύρων*, Βυζαντινὰ 2 (1982), σελ. 70.

3. Ἡ μοναδικὴ πληροφορία ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ Δύση εἶναι ἡ προσφυγὴ τοῦ βασιλιᾶ τῶν Λογγοβάρδων Θεοδότου-Adelgis στὴ βυζαντινὴ πρωτεύουσα, Θεοφάνης, 419 (De Boor). Γιὰ τὸν Θεοφάνη ὡς πηγὴ γιὰ τὶς τύχες τῶν βυζαντινῶν κτήσεων στὴν Ἰταλία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ τῶν βυζαντινῶν πρὸς τὴ Δύση στὴ διάρκεια τῶν λεγόμενων σκοτεινῶν αἰώνων βλ. Τ. Κ. Λουγγῆ, *Ἡ πρόωγη βυζαντινὴ ιστοριογραφία καὶ τὸ λεγόμενο ἀμεγάλο χάσμα*, Σύμμεικτα 4 (1981) σελ. 49-85 καὶ εἰδικὰ 64-71. Βλ. ἐπίσης καὶ τὴν ἀποψη γιὰ μιὰ προσπάθεια συνδιαλλαγῆς ἀνάμεσα στὴ Ρώμη καὶ τὸ Βυζάντιο στὴν περίοδο 728-750: J. T. Haltenbeck, *The Roman-Byzantine Reconciliation of 728: Genesis and Significances*, BZ 74 (1981), σελ. 29-41.

4. Codex Carolinus (= MGH EP XXX) σελ. 536. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ πάπα Παύλου Α' μὲ τὸ Βυζάντιο, βλ. παρακάτω σελ. 73-74.

5. Λουγγῆ, *Νεοὶ προσανατολισμοί...*, σελ. 70.

6. Codex Carolinus (= MGH EP III) σελ. 521.

Ε' έριξε στη θάλασσα τὰ ὅσα τῆς ἁγίας πού χρησιμοποιήθηκε τρεῖς φορές ἀπὸ πάπες πού θέλησαν νὰ ἐκφράσουν συμβολικά τὶς ἱστορικές συγκρούσεις τῆς νέας μὲ τὴν παλαιὰ Ρώμη καὶ παράλληλα νὰ ὑπενθυμίσουν στοὺς σύγχρονους βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες τὶς ὑποχρεώσεις τους πρὸς τὸν ἐκπρόσωπο τοῦ Ἁγίου Πέτρου. Ὁ δεύτερος εἰκονομάχος αὐτοκράτορας ἀπὸ τὴ δική του πλευρά, μεταχειρίστηκε τὸ ὄνομα τῆς ἁγίας Εὐφημίας γιὰ νὰ δηλώσει τὴν περιφρόνησή του πρὸς τὴν ἐπίκληση τῆς ἁγίας ὡς συμβόλου ὁμόνοιας ἀνάμεσα στὸν πάπα καὶ τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου. Δὲν εἶναι λοιπὸν τυχαῖο κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθήκες ὅτι ὁ πάπας Παῦλος Α' ὀνομάζει τοὺς βυζαντινοὺς, ὑπονοώντας ἕμως τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα, «διώκτες τῆς ὀρθόδοξης πίστεως». Μὲ τὴν ἄρνηση τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος ὁ Κωνσταντῖνος Ε' θέλησε νὰ ἐπιβάλλει τὸν αὐτοκρατορικὸ θεσμὸ στὴν ἀνώτατη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ τόσο τῆς Δύσης ὅσο καὶ τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ δίωξη καὶ ἡ διαπόμευση τοῦ πατριάρχη Ἀναστασίου (730-754) στοὺς δρόμους τῆς Βασιλεύουσας¹, ὁ διασυρμὸς καὶ ἡ ἐξορία τοῦ πατριάρχη Κωνσταντίνου τοῦ Συλαίου (754-766)², καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ναυτικὴ ἐκστρατεία τῶν βυζαντινῶν στὴ Ρώμη, πιθανότατα ἐναντίον τῆς παπικῆς ἑδρας πού εἶχε φανερώσει τὴν ἐπιθυμία της νὰ χειραφετηθεῖ ἀπὸ τὸ Βυζάντιο³, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μεθοδικὲς ἐνέργειες τοῦ Κωνσταντίνου Ε' νὰ ἐπιβληθεῖ καὶ νὰ ὑποτάξει τὸν ἀνώτατο κλῆρο. Ἡ τακτικὴ πού ἀκολούθησε, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν πρόκειται γιὰ τὸν ἀνατολικὸ ἢ δυτικὸ κλῆρο, θυμίζει ἀνάλογες ἐνέργειες παλαιότερων αὐτοκρατόρων, ἐκπροσώπων τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοκρατορικοῦ θεσμοῦ (Κωνσταντὸς Β', Ἰουστινιανὸς Β') πού εἶχαν διασύρει τὸ γόητρο τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας.

Παράλληλα μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῆς Ἁγίας Ἐδρας ἀπὸ τὸ Βυζάντιο ἐμφανίστηκε ὁ μύθος γιὰ τὴν «Κωνσταντῖνεια Δωρεά»⁴, ἓνα δημιούργημα τῆς παπικῆς curia, πού καθόριζε τὶς αὐτοκρατορικὲς κτήσεις στὴν Ἰταλία. Ὁ πάπας φαίνεται ὅτι εἶχε ἀνάγκη τὴν παρούσα στιγμή νὰ περιβάλλει τὴν ἐξουσία του καὶ τὴ νέα πολιτικὴ του μὲ ἀκαταμάχητο κύρος, καθὼς τὸ *Constitutum Constantini* καταργοῦσε οὐσιαστικὰ τὴ βυζαντινὴ οἰκουμενικότητα στὴ Δύση. Σύμφωνα μὲ τὴ σύγχρονη ἔρευνα τὸ κίβδηλο μεσαιωνικὸ αὐτὸ ἔργο χαλκεύτηκε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπισκοπείας τοῦ πάπα Παύλου Α' (756-767)⁵. Τὸ ὅλο

1. Θεοφάνης, 420-421 (De Boor).

2. Ὁ.π., 441.

3. O. Bertolini, *Il problema del potere temporale dei Papi nei suoi presupposti teoretici iniziali: il concetto di restitutio nelle prime cessioni territoriali (756-757) alla chiesa di Roma*, Miscellanea Pio Paschini, τόμ. Α', Ρώμη 1948, σελ. 103-174.

4. W. Ohnsorge, *Die Konstantinische Schenkung, Leo III. und die Anfänge der kurialen römischen Kaiseridee*, στο *Abendland und Byzanz*², Darmstadt 1963, σελ. 79 κ.έ.

5. H. Fuhrmann, *Das frühmittelalterliche Papsttum und die Konstantinische Schenkung. Meditationem über ein unausgeführtes Thema*, I problemi dell'Occidente

ἐγγχείρημα τῆς παπικῆς εὐφία ἀπέκτησε καὶ πολιτικό συμβολισμό, καθὼς συμπίπτει μὲ τὴν ἐξαρση τῆς λατρείας τοῦ Σιλβέστρου Α' (314-335), τοῦ πάπα πού βάπτισε κατὰ τὴν παράδοση τὸν Μεγάλο Κωνσταντῖνο.² Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὁ πάπας Παῦλος Α' καθιέρωσε μὲ σύνοδο³ τὴ λατρεία τοῦ Ἁγίου Σιλβέστρου, ἐνῶ παράλληλα εἶχε ἀφιερῶσει μίαν ἐκκλησίαν καὶ ἓνα μοναστήρι μέσα στὴ Ρώμη πρὸς τιμὴν τοῦ ἴδιου τοῦ ἁγίου⁴. Ὁ πάπας Παῦλος Α' ⁵ πού ὑπῆρξε ὁ πιὸ σημαντικὸς σύμβουλος τῆς παπικῆς εὐφία, πρὶν ἀναδυθεῖ στὸ ἀνώτατο ἀξίωμα τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας⁶, δὲν ἐπέλεξε φυσικὰ τυχαῖα τὴ λατρεία τοῦ πάπα Σιλβέστρου, σὲ ἐποχὴ πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔντονα πολιτικὲς ζυμώσεις. Ὁ Σιλβέστρος ἦταν ὁ ἅγιος πού ἀντανακλοῦσε στὴν προκειμένη περίπτωση τὴ νέα τοποθέτηση τῆς Ἁγίας Ἐδρας, δεδομένου ὅτι στὸ πρόσωπο τοῦ Σιλβέστρου ἀποκαθίσταται ἡ ἀνεξαρτησία τῆς δυτικῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὸ Βυζάντιο πού, στὴν περίσταση αὐτή, ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν ἀρχηγό τῶν Βυζαντινῶν, τὸν Μεγάλο Κωνσταντῖνο.

Ὁ Σιλβέστρος εἶναι ὁ ἅγιος πού πρέπει νὰ ἀντικαθιστᾷ τὴν ἁγία Εὐφημία στὸν πολιτικό συμβολισμό τῶν παπῶν. Ἡ ἁγία Εὐφημία εἶχε πάψει πλέον νὰ μορφοποιεῖ τὴν ιδεολογία τῆς Ἁγίας Ἐδρας. Οἱ καιροὶ εἶχαν ἀλλάξει καὶ οἱ πάπες δὲν μποροῦσαν νὰ μιλοῦν γιὰ τὴ χαλκηδόνια ὀρθοδοξία καὶ γιὰ ὁμόνοια στίς σχέσεις μὲ τὸ βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, καθὼς ἡ κεντρικὴ ἐξουσία τοῦ Βυζαντίου εἶχε ἐπιχειρήσει κατὰ καιροὺς νὰ προβάλλει τὸν αὐτοκρατορικό θεσμό ὑπεράνω τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας μειώνοντας τὸ γόητρο τοῦ ἐκπροσώπου τῆς. Ἐπιπλέον, ἡ ἱστορικὴ συγκυρία τῆς ἐποχῆς μὲ τὴν ἄλωση τοῦ ἐξαρχάτου τῆς Ραβέννας τὸ 751 καὶ τὴν ἀπόδοσή του ἀπὸ τὸν Φράγγο ἡγεμόνα στὴν Παπωσύνη τὸ 756, δὲν ταυτιζόταν μὲ τὴ χρήση τοῦ συμβόλου τῆς ἁγίας Εὐφημίας πού δὲν ἀνταποκρινόταν πλέον στὴν πολιτικὴ θεωρία τῆς Ἁγίας Ἐδρας. Ἐξᾴλλου, ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντῖνος Β' ἔσπαξε

nel secolo VII, *SCIAM* 20 (1973), τόμ. Α' σελ. 257-292, R. J. Loenertz, *Constitutum Constantini. Destination, destinataires, auteur, date*, *Aevum* 48 (1974) σελ. 199-245. — Βλ. ἐπίσης Λουγγῆ, *Ἡ πρόωγη βυζαντινὴ ἱστοριογραφία...*, σελ. 70-71.

1. Τὸν πολιτικό συμβολισμό τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Σιλβέστρου ἐπισήμανε ὁ Masai, ὁ.π., σελ. 211.

2. *Liber Pontificalis*, τόμ. Α', σελ. 170 (Duchesne) βλ. ἐπίσης τὰ εἰσαγωγικὰ σχόλια τοῦ Duchesne, σελ. CIX. Θεοφάνης, 17, 33 (de Boor).

3. Πρόκειται γιὰ τὴ σύνοδο τοῦ 761: *MGH Legum Sectio III, Concilia II, Concilia Aevi Karolini*, I, I, σελ. 64-71.

4. *Liber Pontificalis*, τόμ. Α' σελ. 464, (Duchesne)

5. Γιὰ τὴ σημαντικὴ περίοδο τῆς ἐπισκοπείας τοῦ πάπα Παύλου Α' βλ. τις ἀπόψεις τοῦ D. H. Miller, *Byzantine-Papal Relations during the Pontificate of Paul I: Confirmation and Completion of the Roman Revolution of the Eighth Century*, *BZ* 68 (1975) σελ. 47-64

6. *Liber Pontificalis*, τόμ. Α' σελ. 456-463, (Duchesne)

τόν συμβολισμό τῶν παπῶν, ρίχνοντας τὰ λείψανα τῆς ἀγίας στή θάλασσα, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἔπρεπε νὰ ἐφεύρουν καὶ γιὰ λόγους γοήτρου, ἓνα νέο σύμβολο ποῦ θὰ ἐξέφραζε τὴ νέα πραγματικότητα. Ἡ ἀγία Εὐφημία ἀπέμεινε χωρὶς σημασία, παρὰ τὴν ἐπαναφορὰ τῶν λειψάνων τῆς στῆ Βασιλεύουσα ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα Εἰρήνη, ὅπως ἐξἄλλου οὔτε ἡ σύγκληση τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου στῆ Νίκαια καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῆς λατρείας τῶν εἰκόνων δὲν πρόσφερε οὐσιαστικὰ τὴν πραγματικὴ συνδιαλλαγὴ¹ τῆς πρεσβυτέρας μὲ τὴ νέα Ρώμη.

ΕΛΕΩΝΟΡΑ Σ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ

1. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ (752-795) πρὸς τὴν Εἰρήνη καὶ τὸν Κωνσταντῖνο ΣΤ', τίς διαφορὲς καὶ τίς παραλείψεις ποῦ παρουσιάζουν σὲ ἐπίμαχα σημεῖα (ὅπως τὰ πρωτεῖα τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Ἁγίου Πέτρου καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῆς δικαιοδοσίας τοῦ πάπα στῆ Ν. Ἰταλία καὶ τὸ Ἰλλυρικόν), τὸ ἀρχικὸ κείμενο καὶ ἡ ἐλληνικὴ μετάφραση ποῦ ἀναγνώστηκε στῆ σύνοδο, βλ. O S T R O G O R S K Y, ὁ.π., σελ. 153-155.

